

RIJKSMUSEUM VOOR VOLKSKUNDE „HET NEDERLANDS OPENLUCHTMUSEUM”

SCHELMSEWEG 89
ARNHEM 6002
TELEFOON (085) 45 20 65 - 68
GIRO 806642

Mevrouw A. Doesen-de Jong
Aldebaranstraat 26
3204 AD Spijkenisse

Onze ref.: DS/WB/5230/DS

Arnhem, 2 juli 1981

Onderwerp: "Stauerse Vrou"

Geachte mevrouw Doesen-de Jong,

De afbeelding van de "Stauerse Vrou" hoort thuis bij de serie paneeltjes Noord-Hollandse vrouwen en maagden en van het kustgebied van de Zuiderzee. De kleding bestaat uit een wit linnen hemd met lange mouwen. De halsboord is soms versierd met een puntje of kruissteekwerk. Bij de polsen is vaak een wit puntje zichtbaar van de hemdsmouwen. Vier à vijf stevige onderrokken is heel gewoon.

Het kledingstuk wat boven de taille zichtbaar is werd onderzieltje genoemd.

In Friesland ook overlif, rijgliif, oelief of relief. Bij de Hindelooper kleding is dit nu nog te zien. Het onderzieltje wordt middenvoor gesloten met een rijgveter.

Op dit onderzieltje droeg men meestal een donkergekleurd schouderstuk, het "Kletje" genoemd. Dit kletje werd met haken op het onderzieltje vastgezet. Op de rug loopt

dit kledingstuk smal toe en wordt in de taille vastgezet met haken en ogen.

Mouwen: in de tijd waaruit de paneeltjes dateren, waren losse mouwen algemeen.

Onder het onderzieltje werd als corsetstuk een stevig stuk karton gedragen, vaak bekleed met donkerrood fluweel.

De hoofdtooi zou een donkergebreide of gehaakte muts kunnen zijn, de voorloper van de later veel gedragen kaper.

Gebreide kousen en muilen.

Wat de kleuren betreft: het onderzieltje zwart, rood, bruin en paars.

De rijgveters in roze of rood. Het kletje in zwart, soms met fluweel. De bovenrok zwart, ook rood. Het schort zwart. Mouwen: zwart, rood en paars.

Kousen in 'rodekoolkleur'. Muilen: zwart of rood. Muts of kaper: bruin of rood.

Waarom de Stauerse Vrou een rol linnen bij zich heeft is mij niet duidelijk.

Van bedrijven die ter plaatse linnen maakten is ons niets bekend.

Ik hoop, dat ik Uw vragen naar genoegen heb kunnen beantwoorden.

Met vriendelijke groeten,

H. Stegeman

Sector Onderzoek en Collectievorming

Een 'Stauerse Vrouw' uit ± 1550

De vraag, hoe oud 'de' klederdracht is, is nog st eeds niet bevredigend beantwoord. Dat geldt ook voor de vormen daarvan, die korter of langer geleden in Friesland gedragen werden of die nu als feest- of gelegenheidsdracht van tijd tot tijd nog getoond worden, waarbij wij behalve aan het 'officiële' Fries kostuum (dat niet ouder is dan de negentiende eeuw) ook denken aan dat van Hindeloopen, door de plaatselijke dans- en zanggroep bij zijn uitvoeringen op dezelfde sympathieke wijze gedemonstreerd als de Terschelling-er dansgroepen dat tot vreugde van vele badgasten plegen te doen. Er is stellig nog veel onderzoek nodig om tot dateringen te komen, waarbij men mag hopen, dat de eerlang in de Kanselarij onder te brengen overvloedige kostuumafdeling van het Fries Museum — nu slechts zeer gedeeltelijk geëxposeerd — bij naastige bestudering nog tal van verrassingen zal opleveren, die dan vergeleken dienen te worden met de resultaten van archivalisch onderzoek en van de bestudering van prenten en schilderijen, van binnen- en buitenlandse collecties. Dat daarbij ongetwijfeld op onvermoede vondsten mag worden gerekend, bewijst de 'ontdekking' van een der oudste afbeeldingen van een Friese klederdracht die wij onlangs in de nieuwe afdeling Nederlandse geschiedenis in Amsterdam konden doen en welke vondst de aanleiding vormt tot deze beschouwing.

Een 'Stauerse Vrouw' uit ± 1550

Ontdekking in het Rijksmuseum

Wie zich bezighoudt met de vraag: wat droegen Friezen en Friezen in de zestiende eeuw? — een tijd, waaruit wat onze provincie betreft weinig materiaal is overgeleverd als we even de zogeheten 'agrarische portretten' van voorname lieden buiten beschouwing laten, ook al omdat de kleding van deze landjonkers en hun echtgenoten en kinderen weinig verschilt van wat men deze groep in die periode buiten Friesland ziet dragen — komt onwillekeurig terecht bij het vermaarde Huisboek van de Oostfriesse hoofdeling Unico Manninga. Dit is in 1967 voor de tweede maal en nu door de 'Oostfriesische Landschap', met kunst- en cultuurhistorische toelichtingen van Johannes C. Stracke voorzien, in het licht gegeven. Moet men enerzijds blij zijn met de notities van de hoofdeling op de Lüttenburg bij Norden en met de 'moderen' die hij liet tekenen, wie de overadig met sieraden behangen adellijke dames en heren beschouwt, ziet weinig of geen verband met wat de gewone man te onzent, naar men mag aannemen, zal hebben gehad.

Meer gegevens, want ook afbeeldingen, vindt men bij de in 1516 te Dokkum geboren Cornelius Kempius, wiens in 1588 te Keulen verschenen hoofdwerk *De origine, situ, et quantitate Prinsiae*, drie mannen en zes vrouwen 'in oude dracht' toont. Acht van deze afbeeldingen vindt men spiegelbeeldig nagevolgd in de klederdrachtprentjes waarmee in de *chronieke ende wanachtige Beschrijvinghe van Vrieslant* van Ooka Scharlensis (1597) het titelblad versierd is. Valt Ooka dus weg als het over oorspronkelijkheid gaat, als we bij Kempius (vertaald) lezen: 'onze vaderen onderscheidten zich in de kleding van alle andere Germanen, zodat zij in den vreemde dadelijk aan hun dracht herkend werden', worden wij toch wel erg duidelijk herinnerd aan de woorden van Worp, hiervoor geciteerd. En het moet ons van het hart, dat een deel van Kempius' afbeeldingen veel gelijkenis vertoont met de raadselachtig rijke modereprenten van Manninga. Trouwens, Kempius vermeldt ook de Oostfriesse hoofdeling Unico Manninga, die in Oostfriesland de zestiende eeuw doorleefde.

tenbuch des Christoph Weiditz werd in 1927 door Hampe uitgegeven. Wij raadpleegden het in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam zonder overigens meer te vinden dan wat Stracke ook al gereproduceerd had in zijn boek over Unico Manninga: twee tekeningen van vrouwen, zoals de kunstenaar ze in Friesland (of daarbuiten, in een havenstad of in een marktcentrum?) aantroef. In zijn bijschrift neemt hij enige afstand: „aldus gaan op tal van plaatsen („an etlichen Enden“) de „Frieslandschen“ vrouwen (de vrouwen... „in Frieszlandt“) gekleed. De linker vrouw valt op door de driekwart mantel welke zij omgeslagen heeft en die met een soort klepje boven het voorhoofd zich duidelijk als een huik manifesteert, overigens allermint een Friese vrouw-wendracht, al heeft dit kledingstuk zich bij ons tot in de achttiende eeuw op het platteland gehandhaafd. De vrouw rechts draagt een geplooid hoofddoek (waarbij men kan denken aan de hoofddoeken van de adellijke Friezen — men op de al genoemde zestiende-eeuw-

(ADVERTENTIE I.M.)

Verkoudheid?
Lusteloosheid?
Slechte eetlust?
Slechte groei?
Slechte concentratie?
Schoonmoetheid?

SANOSTOL

Een hap gezondheid vol vitaminen
o.a. A, D3, C, B1, B2.

UNICURA N.V. - AMSTERDAM

Oars as oars?

De vraag is natuurlijk: was die 'gewone man' (en vrouw) in ons gewest anders gekleed dan elders in de Nederlanden, het kustgebied van de Noordzee, West-Europa eventueel? Met andere woorden: was er sprake van een 'Friese' dracht in die zin, dat deze zich onderscheidde van de kleding van niet-Friezen? Als wij Worp van Thabor (1517-1538) mogen geloven (in het eerste boek van zijn kroniek, hoofdstuk II, blz. 4) dan onderscheidden de oude Friezen ('onze voorouders', schrijft Worp) zich 'in niet geringe mate van de andere Germanen, zodat de Fries buiten zijn vaderland gemakkelijk te herkennen was'. Wat de vrouwen betreft, deze deden dat in zijn tijd nog door de afwijkende hoofddracht en de zilveren of vergulde gordel van aanzienlijk gewicht. Voor de rijke Friezen vernieldt hij sieraden van goud of zilver waarmee de armen en de borst waren behangen. En de zeer voorname vrouwen waren dermate met sieraden uitgedost, dat de versterking welhaast het karakter van een belasting had, zoals hij schrijft!

ontde dracht door de vrouwen nog be- waard wordt, waarna hij een korte be- schrijving laat volgen, daarbij nadruk- kelijk onderscheid makend met de Westfriezen (de vrouwen dus van Friesland tussen Flie en Lauwers). Snacke heeft veel moeite gedaan voor dezelfde periode afbeeldingen van Frie- zen en Friezen in boeken en hand- schriften te verzamelen en hij was niet ongelukkig, want zelfs in Bregenz (Vorarlberger Landesmuseum) trof hij twee laat-zeestiende-eeuwse schilder- ingen aan, waarvan het ene opschrift (in het Duits) luidt: Aldus gaan de edellie- den in Harlain (Harlingen?) in Fries- land (gekleed) en het andere: Aldus leiden de vrouwen in Friesland de bruid (weg), wat op een oud huwe- lijkgebruik slaat. De (voornam) man- nenkleding vertoont weinig specifiek- Fries, de vrouwendracht herinnert enigszins aan de rijke uitmonstering in het huisboek van Manninga.

Christoph Weiditz

Nu wil het toeval, dat de kunstenaar Christoph Weiditz, uit Augsburg, in de jaren 1529-1532 niet alleen Spanje maar ook de Nederlanden bereisde en daar veel mensen tekende. *Das Trach-*

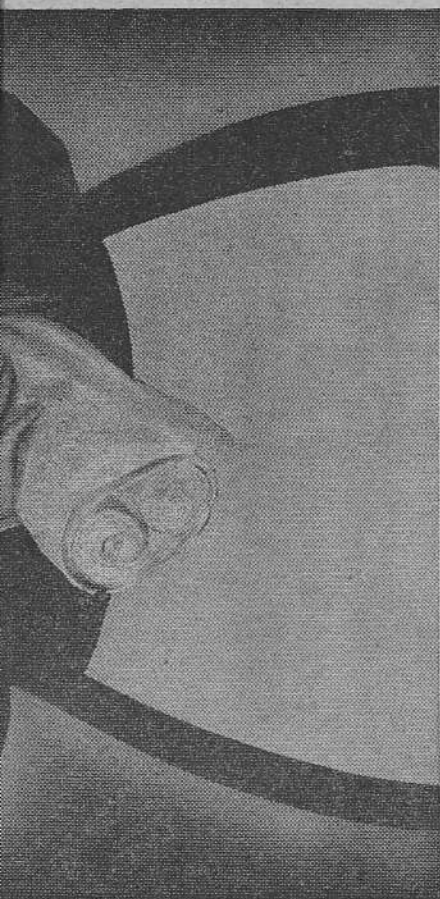
Steekproeven

Dat tenminste in de zeventiende eeuw en in ieder geval wat de hoofdbe- dekking betreft er sprake was van een specifiek-Fries element, bewijzen de aanduidingen Friese hoofddoek en Friese muts in die tijd. Bij de archiva- sche steekproeven (men zie: *De Vrije Fries*, 1966) troffen wij in 1635 in Kol- lumerland „6 friesche hoofddoeken” aan en reeds in 1615 in Achtkarspelen „acht vriesche mutsen”, waarbij Fries „duidelijk een onderscheiding tegenover Gronings vormde, gezien de vermelding in Kollumerland in 1628 van: „16 vrou- wen mutsen soo vriesche als gronin- ger”. Dat de Friese muts anders was dan de Hindelooper hoofddoek, bewijst de vermelding in 1659 in Hindeloopen van „8 Frysse (mutsen)”. Dat het Hin- delooper kostuum zich al tamelijk vroeg, als een eigen dracht manifesteerde, blijkt uit het vermelden in een Hinde- looper inventaris in 1706 van „een op- gemaekte pop op het Hindeloopers ge- woonkultuur, blz. 60. Kwamen de eigen- lijke poppen wellicht uit Danzig? In Warkum vond ik in 1670 'een danscher pop’).

Staeiwersk haed

Nu wij het over Hindeloopen hebben, is het niet ondienstig er op te wijzen, dat men daar ook een kostuumonder- deel kende, dat kennelijk uit Slavaren was geïmporteerd. Wij bedoelen het *Staeiwersk haed*, waar omtrent Dek hof in het z.g. 'Hylper boek' (Merk- waardigheden van Hindeloopen enz., 1855) al opmerkte, „dat deze meisjes- haardracht in Hindeloopen van Slave- ren uit is ingevoerd”. Aan Sixma van Heemstra (*De klederdracht van Hinde- lopen*, 1950) ontleen wij, dat wanneer een meisje ruim zes jaar oud was, zij niet alleen zoals de volwassen vrouw het „swart bratten oerlof” aankreeg,

het „swart braffen oerlef” aankreeg, waaroverheen een jakje (het „klek-jen”), maar dat ook de hoofdfooi ver- anderde. „Op gelijke wijze als bij het „fanehaed” wend het met stroep en hemkelint doorvlochten haar op de kruin gelegd en bedekt door een 'in- dermütse' en een 'bunte mütse'. Tegen deze 'bunte mütse' werd een gesteven 'soudook' gespeld (..) en zodanig ge- vouwen, dat de twee slippen nagenoeg kruislings over de rug neerhingen. De hier beschreven hoofddracht werd „it Staeiwersk haed” genoemd (..) Deze kleding werd door het meisje gedragen tot de ruim 16-jarige leeftijd” (blz. 59). In dit Stavense kapsel zouden wij een vroeg bewijs voor een eigen Stavens klederdrachtelment kunnen zien, in- dien de zondook de zaak niet bedierf. In *De Vrije Fries* zowel als *De Hinde- looper Woonkultuur* hebben wij aan- nemelijk trachten te maken, dat op

Schilderijtje van een 'Stauerse Vrou' uit omstreeks 1550, sedert kort te zien in het Rijksmuseum te Amsterdam.

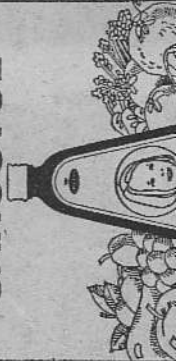
Uit Muenchen

Wat is nu de betekenis van onze 'vondst' in het Rijksmuseum? In de eerste plaats, dat een voor de Nederlandse kostuumgeschiedenis belangrijke reeks schilderijtjes als het ware uit zijn as is herrezen. Verder: dat de betreffende paneeltjes sinds het einde van de zestiende eeuw al deel uitmaken van de collectie van de huidige Bayerische Staatsgemäldesammlungen te Muenchen en dus kennelijk in hun geheel verworven zijn, dat de grote verscheidenheid van kostuums en-of hoofdtoel van de afgebeelde vrouwen en 'maagden' aantoonde dat omstreeks 1550 er al sprake was van lokale drachten en dat in deze reeks Friesland verlegenwoordig is door een vrouw uit Staveren, waarmee het oudste schilderij van 'een' Friese klederdracht aan het licht is gekomen. Het valt buiten het bestek van dit artikel na te gaan om welke reden en in wiens opdracht de door, maar in Oud-Holland (1960) aanmerkelijk is gemaakt, vrij onbekende schilder J (van) Horst vervaardigde serie die verloren ging (en naar mag worden aangenomen ook de nu in Amsterdam geplaatste reeks) zijn documentatie heeft verricht. In ieder geval blijkt er een vroeger belangstelling voor de vrouwenkleding uit, met name zoals deze zich in Noord-Holland toen al manifesteerde. Behalve Staveren en Hardevijck (en bij de reeks te Arnhem ook nog Goeree en Brouwerstaven) geven alle paneeltjes vrouwen van boven het lijf weer: Graff, Monnikendam, Oosthuizen, Edam, Broek, Heilo, Beets, Enkhuizen, Schagen, Jisp, Landsmeer, Hoogvrou, Benningbroek Oosterleek, Hensbroek. In enkele gevallen zijn en vrouw en meisje weergegeven, soms zijn ook attributen afgebeeld: mand met eieren, kazen, mandje, eend, ton en vis, bezen, talken.

(ADVERTENTIE I.M.)

Verkoudheid?
Lusteloosheid?
Slechte eetlust?
Slechte groei?
Schoolmoetheid?

SANOSTOL

De vrouw uit Staveren draagt onder haar linkerarm een rol stof, waarschijnlijk linnen. Het paneeltje is nogal donker uitgevallen, ten nadele van de duidelijkheid. Er is in zoverre met een deel van de Westfriese boerinnestjes en stadse vrouwen overeenkomst, dat de Staverse een geregen lijf draagt, waarvan de veters duidelijk zichtbaar zijn. Dit rijglijf was in de zestiende eeuw een veel voorkomende dracht, die onder meer ook voorkomt op het door dr. A. Wassenbergh besproken schilderij „La dame au tablier“, van de Bergumer grietenij-secretaris Adriaen van Cronenburg uit 1567, aanwezig in het Prado te Madrid, terwijl zowel het nu zeer zeldzaam geworden bruidskostuum op Marken alsook het Hindelooper „oorlof“ met dit kledingstuk vergeleken kunnen worden. Men krijgt de indruk, dat uit het geregen onderstuk boven twee banden lopen, die op halve borsthoogte verdwijnen om even later weer zichtbaar te worden totdat zij „zoek raken“ onder een brede, over de schouders liggende kraag, die wel één geheel schijnt uit te maken met een nauw om het hoofd sluitende wollige muts, die aan de voorzijde geheel omhoog is en die dichtgeknoopt is met een band, welke meer aan een touw dan aan een lint doet denken. Wij hebben tot nu toe geen enkele afbeelding kunnen vinden van een hiermee te vergelijken hoofd- dracht, waarvan men overigens wel mag veronderstellen, dat deze warme 'schoudermuts' voor het koude jaargetide was bedoeld. Zoals verwacht mocht worden, draagt de vrouw de toen gebruikelijke losse mouwen en een schort die zich door een wat lichtere tint aftekent tegen de donkere rok, waarvan slechts een klein gedeelte te zien is.

Het is zeer de vraag, of het ooit zal gelukken met name de hoofddracht be- vredigend te determineren. Voorlopig zullen wij het met de afbeelding moeten doen en met het aan zekerheid gren-

(ADVERTENTIE I.M.)

Verkoudheid?
Lusteloosheid?
Slechte eetlust?
Slechte groei?
Schoolmoetheid?

SANOSTOL

Een hap gezondheid vol vitamines
o.a. A, D3, C, B1, B2.

UNICURAN NV - AMSTERDAM

zende vermoeden, dat (Van) Horst de kleding van de Staverse huisvrouw vol- doende interessant vond om er schilderijtje van te maken. Jammer, dat hij niet de moeite nam ook naar Hinde- loopen te gaan. Of was daar toen ni- ets specifiek te zien? Het kan na- tuurtijds ook zijn, dat hij de 'Staverse Vrouw' toevallig in Enkhuizen of Am- sterdam ontmoet heeft. Maar hoe d- ook, na meer dan vier eeuwen in Muenchen te hebben gestuimerd, is zij uit haar Doornroosjeslaap ontwaakt en staat ('hangt') zij nu raadselachtig voor onze verbasende ogen als een prikkelen- de uitdaging aan een ieder die zich vo- Frieslands kostuumhistorie interesseert. Een vreemd „Staeuwersk haed“!

S. J. VAN DER MOLEN

grond van de inventarissen punt één de zondzoek niet typisch-Hindeloopers was en ten tweede, dat dit onderdeel pas na 1700 in de mode kwam. Met andere woorden, als de term Stavers hoofd op een (locale) combinatie van muts(en) en zondzoek betrekking heeft, kan de ontening aan Staveren niet vóór ge- noemd jaar hebben plaatsgehad.

„Stauerse Vrouw“

Wij hebben aandacht aan 't Staeu- wersk haed' geschonken, omdat de vondst waarvan in het begin van dit artikel sprake is, op Staveren betrek- king heeft. Het gaat om een geschilderd paneeltje uit omstreeks 1550 met het onderschrift: „Stauerse Vrouw“ (de u staat voor een v). Wij troffen dit pa- neeltje zoals gezegd aan in de pas ge- opende nieuwe afdeling van het Rijks- museum en wel dadelijk in de eerste zaal, waar het hing als onderdeel van een hele reeks schilderijtjes, waarin wij met aangename verrassing kopieën of duplicaten (maar dan wel oude) her- kenden van een serie, die tot 1944 in het Openluchtmuseum in Arnhem aan- wezig was, maar door oorlogsgeweld verloren ging. De verrassing was des te groter, omdat in Arnhem slechts twaalf schilderijtjes aanwezig waren (in 1889 door het Rijksmuseum aangekocht en in 1925 in bruikleen gegeven aan het Openluchtmuseum), terwijl er nu in Amsterdam 23 hangen (voor het 24ste is geen plaats). Van deze 24 zijn er zeven stuks die ook deel uitmaakten van de verloren gegane serie in Arn- hem.